

tował w przeciwności, doświadczenia i cierpienia<sup>45</sup>. Tylko Jezus Chrystus, Kyrios, jest przykładem dla wspólnoty wierzących jak ma postępować w czasie *peirasmoi*. Daje On siłę do wytrwania, umacnia w walce z szatanem. Wskazuje na wiarę, modlitwę, wytrwanie w niej, na miłość i przebaczenie jako na środki prowadzące do zwycięstwa. Dlatego Łk całą uwagę kieruje na postawę Jezusa, na Jego wielkość moralną. Niewinnie cierpiący będzie On dla Kościoła drogowskazem. Przypomina, że męczeństwo jest także przeznaczeniem uczniów Jezusa. Postawa wspólnoty wierzących ma wypływać z naśladowania Jezusa, Pana męczenników<sup>46</sup>, o czym świadczy już śmierć diakona Szczepana.

Łukasz „sam zakochany w Chrystusie i Jego nauce, wszystkie swoje siły, talenty i zdolności poświęcił na to, aby Mistrza z Nazaretu i jego posłannictwo przedstawić w jego najwyższym pięknie, jako godne największej miłości”<sup>47</sup>. W tym celu wykorzystał w perspektywie historiozbowczych idei, obrazy i terminologię judaistycznej literatury o męczennikach, jak również znajomość reguł hellenistycznej literatury protokólarniej.

*Sandomierz*

KS. ADAM ODZIMEK

<sup>45</sup> M. Bednarz, *Łukaszowa koncepcja męki*, w: *Męka Jezusa Chrystusa*, 99—101.

<sup>46</sup> A. Feuillet, *Les martyrs de l'humanité et l'Agneau egorgé*, NRTh 99 (1977) 205.

<sup>47</sup> J. Huby — X. Léon-Dufour, *L'Évangile et les Évangiles*, Paris 1954, 212.

Ks. Tomasz Jelonek

## WIELKOŚĆ I ROLA SŁOWA BOŻEGO WEDŁUG LISTU DO HEBRAJCZYKÓW

W niniejszym przedłożeniu zajmujemy się dwoma zagadnieniami dotyczącymi słowa Bożego w oparciu o List do Hebrajczyków. Pierwsze zagadnienie dotyczy słowa Bożego spisane w Starym Testamencie, drugie rozpatruje słowa Boże jako zbawczą i objawiającą interwencję Boga w dziejach zbawienia.

## STARY TESTAMENT W LIŚCIE DO HEBRAJCZYKÓW

Jest rzeczą powszechnie wiadomą, że List do Hebrajczyków zawiera znaczną ilość cytatów ze Starego Testamentu. Po dokładniejszym zbadaniu okazuje się, że na 307 wierszy Listu aż 75 wierszy zawiera cytaty starotestamentalne, co stanowi czwartą część pisma<sup>1</sup>.

Już samo powyższe stwierdzenie pokazuje, że w ramach naszych rozważań nie jesteśmy w stanie wyczerpać tematu, jaki został w tytule zasygnalizowany. Nie będziemy zajmować się całą problematyką Starego Testamentu w Liście do Hebrajczyków. Postaramy się jedynie odnotować pewne wnioski dotyczące Starego Testamentu jako słowa Bożego, które w Liście do Hebrajczyków odgrywa tak znaczną rolę.

Cytaty starotestamentalne w Liście do Hebrajczyków można podzielić na dwie grupy. Nazwiemy je cytatami formalnymi i nieformalnymi. Za formalne uznajemy te cytaty, które Autor Listu wprowadza za pomocą odpowiedniej frazy (powiedział, mówi,...); cytatami nieformalnymi są zdania lub sformułowania Starego Testamentu włączone w tok mowy Autora, który w zdaniu wypowiedzanym od siebie wykorzystuje czy wkomponowuje słowa Starego Testamentu. Przykładem takiego nieformalnego cytowania może być następujące zdanie Listu: *Widzimy natomiast Jezusa, który mało od aniołów był pomnieszony, chwałą i czią ukoronowanego za cierpienia śmierci.* Słowa: *mało od aniołów... ukoronowanego* pochodzą z Psalmu 8, cytowanego nieco wyżej formalnie. W przytoczonym wierszu weszły one w skład zdania sformułowanego przez Autora Listu, podkreślając łączność jego myśli z odnośnym miejscem Starego Testamentu, chociaż formalnie go nie cytują.

W obecnych rozważaniach ograniczymy się tylko do formalnych cytatów, których można w Liście wyodrębnić trzydzieści osiem. Najpierw podamy zestawienie wspomnianych cytatów, uwzględniając w nim sposób formalnego zapowiedzenia (frazę wprowadzającą), miejsce w Liście do Hebrajczyków oraz określenie cytowanego fragmentu Starego Testamentu.

### 1. Zestawienie cytatów formalnych w Liście do Hebrajczyków:

1. powiedział — eipen	1,5	Ps 2,7
2. i znów — palin	1,5	2 Sm 7,14
3. mówi — legei	1,6	Ps 97,7
4. mówi — legei	1,7	Ps 104,4
5. do Syna (mówi)	1,8n	Ps 45,7n

<sup>1</sup> Por. J. W. Rosłon, *Wstęp do Listu do Hebrajczyków*, w: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu (Biblia Poznańska)*, 3, 531.

6. oraz — kai	1,10nn	Ps 102,26nn
7. powiedział — eirēken	1,13	Ps 110,1
8. ktoś stwierdził mówiąc — diemartyrato... legōn	2,6nn	Ps 8,5nn
9. mówiąc — legōn	2,12	Ps 22,23
10. i znów — palin	2,13	Iz 8,17
11. i znów	2,13	Iz 8,18
12. Duch Święty mówi — legei	3,7—11	Ps 95,7—11
13. jest powiedziane — legesthai	3,15	Ps 95,7
14. powiedział — eirēken	4,3	Ps 95,11
15. powiedział — eirēken	4,4	Rdz 2,2
16. i znów	4,5	Ps 95,11b
17. mówiąc przez Dawida — legōn	4,7	sēmeron
18. zostało powiedziane — proeirētai	4,7	Ps 95,7
19. powiedział — lalēsas	5,5	Ps 2,7
20. mówi — legei	5,6	Ps 110,4
21. nazwany przez Boga — prosagoreuthēis	5,10	Ps 110,4
22. mówiąc — legōn	6,14	Rdz 22,17
23. dane jest świadectwo — martyreitai	7,17	Ps 110,4
24. przez przysięgę mówiącego — legontos	7,21	Ps 110,4
25. mówi — phēsin	8,5	Wj 25,40
26. mówi — legei	8,8—12	Jr 31,31—34
27. mówi — legein	8,13	kainēn
28. mówi — legei	10,37n	Ps 40,7nn
29. mówiąc — legōn	10,8	Ps 40,6
30. powiedział — eirēken	10,9	Ps 40,7
31. powiedział — eirēkenai	10,15nn	Jr 31,33n
32. powiedział — eiponta	10,30	<b>Pwt 32,35</b>
33. znów	10,30	<b>Pwt 32,36</b>
34. obiecując	10,37n	Ha 2,3n
35. zwraca się — dialēgetai	12,5	Prz 3,11n
36. obiecując mówiąc — legōn	12,26	Ag 2,6
37. powiedział — eirēken	13,5	<b>Pwt 13,6</b>
38. odważamy się mówić — legein	13,6	<b>Ps 118,6</b>

## 2. Wnioski z dokonanego zestawienia.

Pismo święte jest przede wszystkim słowem samego Boga. Na przedstawione trzydzieści osiem cytatów dwadzieścia pięć razy tym, kto: mówi, powiedział, obiecuje, nazywa, daje świadectwo, zwraca się, jest Bóg; często wyraźnie wymieniony, a w pozostałych wypadkach nietrudno domyśleć się, że podmiotem jest właśnie Bóg. Na Jego więc słowo powołuje się tak wiele razy Autor Listu do Hebrajczyków. Do serii tych cytatów można dołączyć także te trzy, w których mamy wprowadzenie: *Ktoś powiedział* (8)<sup>2</sup> lub *jest powiedziane* (13, 18). Także w jednym miejscu powiedziane jest, że Bóg przemawia przez Dawida (17).

W sześciu wypadkach słowa cytatu są włożone w usta Chrystusa (9, 10, 11, 28, 29, 30). Przykłady te stanowią dwie serie połączonych ze sobą wypowiedzi. Pismo święte jest też słowem Ducha Świętego (12, 31). Tu trzeba dodać stwierdzenie Autora Listu do Hebrajczyków, który po opisie przybytku zaczerpniętym z Pięcioksięgu Mojżesza, ale bez cytowania odnośnych miejsc, stwierdza: *przez to pokazuje Duch Święty*.

Raz (38) słowa Pisma świętego są słowami wierzących, którzy tymi słowami mogą wyznawać swą ufnosć pokładaną w Bogu.

Stary Testament zatem według sposobu, w jaki został zastosowany w Liście do Hebrajczyków, jest słowem Boga i objawieniem dokonany przez Ducha Świętego. Bóg przemawia w nim przez ludzkich autorów, których wyraźnie wspomnianym przedstawicielem jest Dawid. Stary Testament jest zapowiedzią mesjańskiego dzieła Chrystusa, dlatego słowa Starego Testamentu mogą wyrażać Jego myśli. Podobnie członkowie Kościoła w słowach Starego Testamentu mogą znaleźć dogodnie sformułowanie swej duchowej postawy.

Trzeba przyznać, że już to, co zostało wyżej powiedziane, a wynika bardziej z układu niż treści Listu do Hebrajczyków, jest bogatą odpowiedzią na problem roli i wielkości spisane w Starym Testamencie słowa Bożego.

## 3. Wykorzystanie treści pouczeń Starego Testamentu

Pozostajemy nadal przy formalnych cytatach Starego Testamentu, które zostały wyżej zestawione. Bardzo pobieżnie przeoglądniemy znaczenie treściowe słowa Bożego, na które Autor Listu się powołuje.

W pierwszej części Listu<sup>3</sup>, doktrynalnej — Autor wykazuje wyższość Jezusa nad aniołami. W argumentacji tej wykorzystano je-

<sup>2</sup> Numery oznaczają cytaty według numeracji zestawu.

<sup>3</sup> Podział Listu przyjmuję za A. Vanhoye, *La structure littéraire de l'Épître aux Hébreux* (Studia Neo-Testamentica 1), Desclée 1963.

denaście cytatów formalnych, które w pierwszej części wywodów właściwie zupełnie zastępują słowa Autora Listu, ograniczającego się tam tylko do odpowiedniego wyboru tekstów Starego Testamentu.

Druga część Listu składa się z dwu sekcji: parenetycznej (3, 1 — 4, 14) i doktrynalnej (4, 15 — 5, 10). W sekcji parenetycznej wielką rolę odgrywa tekst Psalmu 95, 7—11, którego fragmenty cytowane są kilkakrotnie. Jest to przestroga w formie homilii<sup>4</sup>, która „sупonuje ścisłą łączność społeczności chrześcijańskiej z izraelską oraz tożsamość Bożego postępowania wobec członków tych społeczności”<sup>5</sup>. Dlatego słowo Boże, zapisane przez Dawida, jest nadal tak bardzo aktualne.

W sekcji doktrynalnej Autor przedstawia Jezusa jako współczującego arcykapłana<sup>6</sup>, a omawiając Jego powołanie znów odwołuje się do tekstów Starego Testamentu (Ps 2, 7; 110, 4).

Centralną częścią Listu jest część trzecia (5, 11 — 10, 39), składająca się z pięciu sekcji. Pierwsza i druga niewiele korzystają z cytatów Starego Testamentu, natomiast w trzeciej znajdujemy najdłuższy w całym Liście cytat z Księgi Jeremiasza, który zapowiada nowe przymierze. W tym miejscu Autor znów oddaje głos Staremu Testamentowi, aby powołując się raz jeszcze na przytoczone słowa, jednym tylko zdaniem podsumować wywody: *Ponieważ zaś mówi o nowym, pierwsze uznał za przestarzałe; a to, co się przedawnia i starzeje, bliskie jest zniszczenia* (8, 13). Po tym fragmencie, a nadal w omawianej sekcji, następuje długie rozważanie (cały rozdział 9), w którym nie znajdujemy formalnych cytatów, choć Autor bardzo wyraźnie nawiązuje do Starego Testamentu. Nie miejsce tu na zbadanie odnośnych treści, tym bardziej, że ograniczyliśmy się do cytatów formalnych. Znajdują się one, choć nie są zbyt liczne, w dwu następnych sekcjach trzeciej części Listu.

Część czwarta Listu (11, 1 — 12, 13), składająca się z dwu sekcji jest najuboższa w formalne cytaty Starego Testamentu. Sekcja pierwsza, podająca przykłady wiary (rozdział 11), cała oparta jest na przekazie biblijnym, ale nie zawiera żadnego formalnego cytatu. Sekcja druga zawiera tylko jeden taki cytat. W części piątej parenetycznej także znajdujemy zaledwie trzy cytaty formalne.

Dokonany przegląd rozkładu cytatów z zaznaczeniem wkładu treściowego tam, gdzie jest on wyraźny, pokazuje, że chociaż Autor nierównomiernie rozmieszcza cytaty w Liście, nadaje im duże znaczenie w przeprowadzanej przez siebie argumentacji. Rozmieszczenie cytatów formalnych nie obrazuje wykorzystania treści Starego Testamentu dla przeprowadzenia wywodów Listu. Często bowiem

<sup>4</sup> Por. S. Łach, *List do Hebrajczyków*, Poznań 1959, 152.

<sup>5</sup> Tamże, 152.

<sup>6</sup> Por. A. Vanhoye, *La structure...*, dz. cyt., 59.

Stary Testament bez formalnych cytatów odgrywa wielką rolę, której tu nie zamierzaliśmy śledzić. Słowu jednak Bożemu, formalnie cytowanemu, Autor nadaje dużą rangę i przydziela mu nieraz decydującą rolę w przekazie treści odpowiednich fragmentów Listu, choć zajęcie się tylko cytataami formalnymi nie pozwala nam w pełni ukazać roli, jaką w Liście do Hebrajczyków odgrywa Stary Testament.

#### 4. Termin *legō* w Liście do Hebrajczyków

Na marginesie dotychczasowych rozważań zastanowimy się nad występowaniem i znaczeniem czasownika *legō* w Liście do Hebrajczyków. Występuje on w całym Liście trzydzieści dwa razy<sup>7</sup>. Przeważnie odnajdujemy go we wprowadzeniach do formalnych cytatów Starego Testamentu i dlatego w tym miejscu zajmujemy się tym słowem. We wspomnianych wprowadzeniach oprócz tego czasownika Autor używa także inne odnoszące się do mowy, ale zdecydowanie najczęściej są to formy od *legō*.

Zauważmy, że czterokrotnie w cytatach proroka Jeremiasza znajduje się sformułowanie *legei kyrios*, które jest greckim odpowiednikiem *neʿum jhwh*, wyrocznia Jahwe. Jest to „uroczysta formuła stosowana przez proroków, zazwyczaj jako zdanie wtrącone, zapowiadające, że słowa przytaczane pochodzą od samego Boga, a prorok jest tylko pośrednikiem dla przekazania orędzia Bożego”<sup>8</sup>. Czy można w tak częstym używaniu przez Autora Listu do Hebrajczyków, form od czasownika *legō*, przy wprowadzaniu cytatów Starego Testamentu, widzieć świadome nawiązanie do tego *legei kyrios*? Nie mamy ścisłego dowodu na to, że Autor tak myśli, ale dokonany przegląd wprowadzeń i wyciągnięty stąd wniosek, że Stary Testament, tak wprowadzany, upoważnia do postawienia hipotetycznej odpowiedzi twierdzącej na zadane pytanie. Będzie to jeszcze bardziej prawdopodobne, jeżeli uwzględnimy te miejsca Listu, w których także spotykamy rozważany czasownik.

Formy gramatyczne trzykrotnie utworzone od *legō* zostały użyte dla określenia, nazwania: kapłaństwa (7, 11), miejsca świętego (9, 2) i miejsca świętego świętych (9, 3). Określenia, na które powołuje się Autor Listu do Hebrajczyków, pochodzą ze Starego Testamentu. We wszystkich zatem trzech miejscach termin *legō* odnosi się również do słowa Bożego. Bóg nazwał, Bóg określił. Rozważane słowo występuje tu w znaczeniu identycznym z tym, w którym używane było we wprowadzeniach do formalnych cytatów Starego Testamentu.

<sup>7</sup> Por. R. Morgenthaler, *Statistik des Neutestamentlichen Wortschatzes*, Frankfurt am Main 1958, 116.

<sup>8</sup> Słownik w: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu (Biblia Tysiąclecia)*, Poznań<sup>2</sup> 1971, 1427.

W pewnym sensie można powtórzyć powyższe rozumowanie odnośnie następnych trzech miejsc, w których występują formy interesującego nas czasownika. W 9,8 mówi Mojżesz, ale w jego usta włożone są słowa zapisane w Księdze Wyjścia. W 11, 14 i 11, 24 omawiane słowo występuje w kontekście wydarzeń, które Autor, rozważając przykłady wiary, opisuje na podstawie historii Starego Testamentu.

Pozostają zatem jeszcze cztery przypadki użycia terminu *legō* (5, 11; 8, 1; 9, 5; 11, 32). We wszystkich tych miejscach czasownik ten odnosi się do mowy, jaką jest treść wiary przekazywana w Liście.

Podsumowując powyższe rozważania możemy stwierdzić, że Autor używa czasownika *legō* w różnych jego formach gramatycznych na określenie mowy Boga w Starym i Nowym Testamencie i to właściwie wyłącznie. Utwierdza nas to w przekonaniu o nieprzypadkowej zbieżności tych wszystkich określeń z cytowanym *legei kyrios*. Słowo Boże to uroczyste Boże orędzie, które brzmiało w Starym Testamencie i przekazywane jest jako dobra nowina.

## SŁOWO BOŻE W DZIEJACH ZBAWIENIA

W drugiej części skupimy się na przebadaniu zawartości treściowej terminów: *rhēma*, *logos* i *laleō*. Występują one w Liście do Hebrajczyków odpowiednio cztery<sup>9</sup>, dwanaście<sup>10</sup> i szesnaście razy<sup>11</sup>.

### 1. Słowo — *rhēma*

Termin ten podobnie jak i *logos* oddaje w języku greckim hebrajski termin *dabar*, który w Starym Testamencie oznaczał słowo Jahwe jako słowo prorocze, słowo Prawa i słowo stwórcze<sup>12</sup>. Rzeczownik *rhēma* ma treść bardziej konkretną niż *logos*, oznacza to, co zostało wypowiedziane, wypowiedź, sentencje, słowo<sup>13</sup>.

W Hbr 1, 3 czytamy: (Syn) *podtrzymuje wszystko słowem swej potęgi (tō rhēmati tēs dynamēōs autou)*. Sformułowanie to występuje w wyraźnie chrystologicznym prologu Listu. W Synu Bóg do-

<sup>9</sup> Por. W. F. Moulton, A. S. Geden, *A concordance to the Greek Testament*, Edinburgh<sup>4</sup> 1963, 881n; R. Morgenthaler, *Statistik*, dz. cyt., 139.

<sup>10</sup> Por. Moulton-Geden, 601—605; Morgenthaler, 117.

<sup>11</sup> Por. Moulton-Geden, 575—578; Morgenthaler, 116.

<sup>12</sup> Por. G. Ziener, *Wort*, w: J. B. Bauer, *Bibeltheologisches Woerterbuch*, Graz 1959, 818.

<sup>13</sup> Por. F. Zorell, *Lexicon Graecum Novi Testamenti*, Paris<sup>3</sup> 1961, 1177.



pełnił objawienia. Przez Niego stworzył świat, a Syn trzyma świat mocą Ojca<sup>14</sup>.

Paralelnym miejscem jest Hbr 11, 3, w którym także spotykamy termin *rhēma*. Wiara ukazuje nam, że słowem Boga światy zostały stworzone. Słowo Boże jest słowem stwórczym, powołującym świat do istnienia i utrzymującym go w bycie.

Słowo to zatem jest potężne (12, 19), a zakosztowanie go wprowadza człowieka w rzeczywistość transcendentną, która go ogarnia i zobowiązuje (6, 5).

Porównanie tych dwu miejsc, w których Autor wspomina o słowie — *rhēma*, jest równocześnie porównaniem starego i nowego przymierza. Pod górą Synaj Izraelici odczuwali potęgę słowa Bożego, potęgę przerażającą, chrześcijanie zakosztowali zaś wspaniałości tego słowa, które nie przestaje być potężne i groźne, jeżeli ktoś je podepcze (6, 4n).

## 2. Słowo — *logos*

Ażeby poznać czym jest słowo Boże wyrażone w Liście do Hebrajczyków terminem *logos*, przeanalizujemy kolejno miejsca, zawierające ten termin.

### a. Hbr 2, 1nn

Autor upomina, abyśmy pilnie zwracali uwagę na to, cośmy słyszeli, aby nie zejść na bezdroża. Wspomina o słowie (*logos*) przekazanym (*laleō*) przez aniołów, które było mocne, a nieposłuszeństwo otrzymywało zapłatę. Nie unikniemy więc kary, jeżeli nie będziemy się troszczyć o wielkie zbawienie.

Termin *logos* występuje w rozważanym fragmencie raz i określa mowę przekazaną przez aniołów. Zgodnie z judaistyczną tradycją aniołowie byli pośrednikami Starego Przymierza. Nowy Testament tę tradycję przyjmuje (Dz 7, 38; Ga 3, 19; Hbr 2, 2). To przymierze było słowem mocnym, ale przewyższa je słowo Boże, które otrzymali chrześcijanie. Autor nie używa wprawdzie w tym miejscu określenia „słowo Boże”, ale mówi o tym, cośmy słyszeli, a rzeczywistość przekazaną nazywa zbawieniem. To słowo Boże jest głosem zbawienia, a jako skuteczne daje zbawienie. Myśl ta, nie wyrażona *expressis verbis*, daje się z rozważanego miejsca wydedukować, a potwierdza ją kontekst całego Listu.

Schemat rozumowania można przedstawić graficznie, a przedstawienie to wykazuje nam dwa aspekty słowa Bożego: słowo starego przymierza mocne, ale połączone z nieposłuszeństwem słucha-

<sup>14</sup> Por. A. Vanhoye, *Christologia a qua initium sumit Epistola ad Hebraeos, Verbum Domini*, 43 (1965), 55.



jących i słowo nowego przymierza, pozwalające osiągnąć zbawienie, które jest mocą słowa.

Słowo przekazane przez aniołów

↓  
nieposłuszeństwo  
↓  
kara  
↓  
bo słowo mocne

To cośmy słyszeli

↓  
największa pilność i troska  
↓  
aby uniknąć kary  
↓  
i osiągnąć zbawienie

Sledzone tu przeciwstawienie okaże się jaśniejsze w świetle następujących dwu tekstów Listu, które odpowiednio podpiszemy pod wyżej utworzonymi kolumnami:

7, 19

7, 25

Prawo nie dawało niczemu pełnej doskonałości, było jednak wprowadzeniem tylko lepszej nadziei, przez którą zbliżamy się do Boga.

(Jezus) przeto zbawiać na wieki może całkowicie tych, którzy przez Niego zbliżają się do Boga, bo zawsze żyje, aby się wstawić za nami.

b. H b r 4, 2. 12. 13

W ramach homilii parenetycznej rozwijającej myśli na tle Psalmu 95 spotykamy trzykrotnie termin *logos*. Wszystkie te miejsca, chociaż zawierają rozważany termin w różnych znaczeniach, należy potraktować łącznie. Sytuacja jest podobna do omawianej poprzednio, tu także mamy przeciwstawienie starego i nowego przymierza. Tamci (ludzie starego przymierza) usłyszeli słowo (*logos*), które z powodu ich niewiary nie było im pomocne. I myśmy otrzymali dobrą nowinę. Podobnie, jak w tekście poprzednim, objawienie starego przymierza nazwane jest terminem *logos*, a objawienie nowego otrzymuje inną nazwę. Tu zostało określone jako dobra nowina, w tekście greckim chodzi o grę słów: *epaggelia* (obietnica, o której jest mowa w kontekście) — *euaggelia* (dobra nowina).

Kończąc całą parenezę (3, 7 — 4, 14), Autor, który tak bardzo nawołuje w niej do posłuszeństwa Bogu (*nie zatwardzajcie serc waszych*), do posłuszeństwa natychmiastowego (*dziś, jeżeli głos Jego usłyszycie*), wypowiada następujące zdanie: *Żywe bowiem jest słowo (logos) Boże, skuteczne i ostrzejsze niż wszelki miecz obosieczny, przenikające aż do rozdzielenia duszy i ducha, stawów i szpiku, zdolne osądzić pragnienia i myśli serca* (4, 12).

Z właściwą sobie zdolnością syntezy streszcza tu Autor Listu do Hebrajczyków rolę słowa Bożego i jego działanie w historii zbawienia, dając jakby hymn na cześć słowa Bożego objawienia. To zdanie w sposób krótki i zdecydowany ujmuje wszystko, co śledzieliśmy poprzednio zarówno odnośnie drugiego rozdziału Listu, jak i omawianej obecnie parenezy.

Słowo Boże jest żywe jak Bóg, od którego pochodzi i dające życie (zbawienie, osiągnięcie obietnicy). Słowo Boże jest skuteczne, doprowadzające do celu, jest przenikające jak obosieczny miecz. Słowo to rozsądza, przenikając do tajników ludzkich sumień<sup>15</sup>. Ilustracją dokładności działania osądzającego słowa Bożego jest wyliczenie, zgodnie z ówczesnym stanem wiedzy, składników istoty ludzkiej: dusza (zasada życia naturalnego), duch (zasada życia łaski), pragnienia, myśli.

Wobec takiego słowa Bożego stworzenie musi zdobyć się na odpowiedź. Ludzkie słowo odpowiedzi wobec Tego, przed którym *wszystko jest odkryte i odsłonięte*, jest słowem rozrachunku, musimy zdać rachunek (*logos*). Termin użyty przez Autora (*logos* w znaczeniu rachunek) doskonale wyraża myśl o odpowiedzi. Na żywe i sądzące słowo (*logos*) Boga człowiek zdaje rachunek (*logos*). Giętkość greckiego terminu<sup>16</sup> pozwala Autorowi na grę słów, której nowoczesny przekład nie potrafi oddać.

c. H b r 7, 28

Wykazując wyższość Jezusowego kapłaństwa nad kapłaństwem aaronickim, List do Hebrajczyków stwierdza, że *prawo ustanawiało arcykapłanami ludzi obarczonych słabością, słowo zaś przysięgi (logos tēs horkōmosias), złożonej po nadaniu prawa, ustanawia Syna doskonałego na wieki*. Wypowiedź ta nawiązuje do Psalmu 110, 4: *Poprząsiał Pan, a nie będzie żałował: Ty jesteś kapłanem na wieki*.

Słowo Boga ustanawia nową ekonomię łaski. W tym wypadku termin *logos*, w przeciwieństwie do Prawa, oznacza rzeczywistość związaną z nowym przymierzem. I tu słowo Boże jest skuteczne i doprowadzające do doskonałości, jest podstawą porządku doskonalszego niż porządek starotestamentalnego prawa.

d. H b r 12, 19

W sytuacji podsynajskiej Izraelici słysząc głos słów (*rhēmātōn*), proszą, aby Objawiający nie kierował bezpośrednio do nich słowa (*logōn*). W tym miejscu mamy połączenie dwu terminów oznaczających

<sup>15</sup> Por. A. Jankowski, *List do Hebrajczyków*, w: *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, praca zbiorowa, Poznań 1975, 1005.

<sup>16</sup> Por. F. Zorell, *Lexicon...*, dz. cyt., 775—780.

jących słowo, tu także termin *logos* odnosi się do objawienia staro-przymierza jak to najczęściej występuje w Liście do Hebrajczyków, chociaż nie wyłącznie.

#### e. Inne miejsca Listu

Oprócz omówionych tu miejsc, zawierających termin *logos*, w Liście do Hebrajczyków spotykamy ten termin jeszcze sześciokrotnie. W trzech wypadkach użycie terminu nie dotyczy bezpośrednio problemu słowa Bożego. Odnosi się bowiem do nauki chrześcijańskiej (5, 11; 6, 1) oraz oznacza zdanie sprawy z czujności (13, 17). W 13, 7 jest wspomniane słowo Boże, ale tekst mówi nie o słowie Bożym, lecz o przełożonych, którzy to słowo głosili. Zasłużyli sobie oni na wdzięczną pamięć, a przez swoje życie zgodne z głoszoną nauką stali się przykładem do naśladowania.

Nauka Boża jest słowem sprawiedliwości (*logos dikaiosynēs*), które wymaga dojrzałości w wierze (5, 13). Cały List zawierający pouczenie o sprawach Bożych, ale przede wszystkim nawołujący do wierności, nazwany został słowem zachęty (*logos tēs paraklēseōs*) krótko napisany (13, 22).

### 3. Mówić — *lalein*

Zajęliśmy się dwoma rzeczownikami oznaczającymi słowo, obecnie przejdziemy do przeanalizowania treści, jaką zawarł Autor Listu do Hebrajczyków w zastosowaniach czasownika *lalein*.

Sprawa słowa Bożego, Bożego przemawiania jest istotną kwestią Listu, świadczy o tym pierwsze zdanie prologu, który jest jakby streszczeniem nauki zawartej w Liście: *Wielokrotnie i na różne sposoby przemawiał (lalēsas) niegdyś Bóg do Ojców przez proroków, a w tych ostatecznych dniach przemówił (elalēsen) do nas przez Syna* (1, 1n). Przemawia ten sam Bóg, ale przemawia w różny sposób w obu etapach dziejów zbawienia. Objawienie staro-przymierza było niedoskonałe i przejściowe, za pośrednictwem wielu proroków. Objawienie nowego przymierza jest doskonałe i definitywne, a jego pośrednikiem jest jedyny Syn Boży<sup>17</sup>. Zbawienie, które jest rzeczywistością doskonalszą od objawienia danego przez aniołów w ramach staro-przymierza, było głoszone przez Pana (2, 3). To właśnie, co miało być jako treść nowego przymierza powiedziane, było już przez Mojżesza zapowiadane (3, 5). Nie było to jednak ostatnie słowo Boga, jak nie ostatecznym był odpoczynek, do którego wprowadził Jozue. Bóg zapowiadał inną rzeczywistość (4, 8), Mojżesz bowiem nie wspominał o kapłanach z pokolenia Judy,

<sup>17</sup> Por. C. Spicq, *L'Épître aux Hébreux* (Etudes Bibliques), Paris<sup>2</sup> 1952, 2, 2.

z którego pochodzi Jezus. Mojżesz jednak ogłosił ludowi wszystkie przepisy Prawa (9, 19).

Mojżesz po ogłoszeniu Prawa wziął krew cielców i kozłów i pokropił lud (9, 19). W rzeczywistości nowego przymierza mocniej przemawia krew pokropienia (12, 24) niż przemawiał Abel, który nawet po śmierci mówi przez swą wiarę (11, 4).

Bóg wypowiedział swą obietnicę Abrahamowi (11, 18). Autor Listu napomina, aby nie stawiać oporu temu, który do nas przemawia (12, 25). Głos Jego bowiem wstrząsnął ziemią, a teraz obiecuje jeszcze raz wstrząsnąć nie tylko ziemią, ale i niebem (12, 26).

Głos (*phōnē*) Boga to potężne słowo, które wstrząsa ziemią i niebem. To słowo głoszone nam (13, 7) trzeba przyjąć i nie dać się uwieść obcym naukom (13, 9).

W tym przeglądzie myśli i sformułowań Listu do Hebrajczyków kierowaliśmy się występowaniem w kontekście czasownika *lelein*. W powyższym zestawie nie uwzględniono tylko dwu zastosowań tego terminu, gdyż odbiegają one tematycznie od śledzonego tu toku myślowego. W obu tych wypadkach formy słowa *lalein* odnoszą się do treści Listu jako do tego, co jest mówione (2, 5; 6, 9).

Pominąwszy te dwa ostatnio wspomniane miejsca, możemy stwierdzić, że rozważany czasownik na ogół używany jest przez Autora Listu do Hebrajczyków na określenie czynności objawiającego Boga, odnosi się zarówno do objawienia starego przymierza jak i nowego. W każdym wypadku, podobnie jak poprzednio i jak ma to miejsce w całym Liście, objawienie nowego przymierza kontynuując stare przymierze przerasta je swoją doskonałością i jest nie tylko dalszym ciągiem czy dokończeniem, ale przede wszystkim pełnym nowości i doskonałości uwieńczeniem.

#### a. Bóg przemawia w dziejach zbawienia

Rozważania Autora Listu do Hebrajczyków nie są spekulacją nad istotą słowa, objawienia Bożego. Autor ten umieszcza zagadnienie w aspekcie historycznym, dokładniej historiozbawczym. Już pierwsze zdanie Listu świadczy o tym wymownie. Słowo Boże brzmi pod Synajem, wiąże się z działalnością Mojżesza, przemawia przez proroków, a przede wszystkim odzywa się w Synu Bożym, aby głoszone przez Niego, zostało rozgłoszone przez świadków i dotarło do wszystkich, którzy na to słowo mają dać odpowiedź.

Co więcej, ramy historii zbawienia uwzględnione w Liście do Hebrajczyków, a związane z problematyką słowa Bożego są jeszcze szersze. Słowem Bożym światy powołane są do bytu, słowo to także, jako potężny głos Boga, wstrząśnie niebem i ziemią na końcu dziejów zbawienia, kiedy to *nastąpi zniszczenie tego, co zniszczalne... aby pozostało to, co jest niewzruszone* (12, 27).

Słowo zatem Boże działa w ramach najszerzej pojętej historii zbawienia od stworzenia do końca czasów, a przemawia do człowieka jako słowo objawienia w ramach ludzkiej historii, w której Autor Listu do Hebrajczyków wyraźnie rozróżnia dwa etapy: etap starego przymierza, zawartego na Synaju i etap przymierza nowego, którego pośrednikiem jest Jezus (12, 24). Między jednym a drugim etapem istnieje zasadnicza różnica. Autor Listu przeciwstawia sytuację nowego przymierza sytuacji przymierza starego. Stare było niewystarczające, niedoskonałe, słabe, przemijające; nowe jest pełne, mocne, wieczne

Dokładniejsze przyglądnięcie się właściwej myśli Autora pokazuje także w przypadku rozważań nad słowem Bożym to samo, co gdzieindziej mieliśmy okazję wykazać<sup>18</sup>. Autor Listu do Hebrajczyków na pierwszym planie stawia ciągłość Bożej ekonomii zbawienia, realizującej się w dwu etapach. Dlatego przeciwstawia nie tyle nowe przymierze starymu, ile doskonałość nowego niepełności starego. Jest to przeciwstawienie dwu przymierzy, ale nie generalne, lecz pod pewnym kątem widzenia. Aspekty jednego przymierza przeciwstawione są aspektom drugiego, podczas gdy same te przymierza stanowią jedno ciągle pasmo Bożych interwencji. W interesującym nas zagadnieniu jest to jedno ciągle pasmo Bożego przemawiania. Słowo Boże działa stale, stale jest czynne, przenikające i rozsadzające, stale nawet jest żywe, choć przez niedoskonałość sytuacji człowieka, do którego jest skierowane, nie zawsze było ożywiające.

Jeżeli Autor zmienia określenie tego Bożego przemawiania, nazywając przemawianie w starym przymierzu mową (*logos*), a przemawianie w nowym przymierzu zbawieniem czy dobrą nowiną, nie przekreśla to wspomnianej ciągłości Bożego działania, a podkreśla tylko różnicę sytuacji. Zasadnicza ciągłość i istotna różnica stopnia — to właściwe dla Autora Listu do Hebrajczyków ujęcie historii zbawienia starego i nowego przymierza. Na tle tej historii ukazuje on nam działanie Bożego słowa.

## b. Słowo Boże

W Liście do Hebrajczyków prześledziliśmy naukę, jaką Autor starał się nam przekazać za pomocą terminów *rhēma*, *logos* i *lalein*. Jest to nauka o słowie Bożym, którego wielkość i rola ukazuje się w tym ujęciu rzeczownikowym (dwa pierwsze terminy) i czasownikowym (termin trzeci).

<sup>18</sup> Por. T. Jelonek, „Dotykalne” i „Góra Syjon”, *Właściwa treść przeciwstawienia Hbr 12, 18–24*, *Analecta Cracoviensia*, 9 (1977), 139–154; tenże, *Poświadczające dzieła Boga według Hbr 2, 4*, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 31 (1978) 16–22.

Stwierdziliśmy, że z nielicznymi wyjątkami rozważane terminy odnoszą się do mowy Boga. Jeżeli dodamy do tego wynik analizy użycia terminu *legein*, możemy wyciągnąć wniosek, że według Listu do Hebrajczyków mówiącym jest jedynie Bóg, jeżeli nie liczyć, albo raczej wliczając w to przemawiających w imieniu Boga, do których przede wszystkim zalicza się sam Autor, nazywając List mową, dokładniej tym, co się mówi.

Zagadnienie, dlaczego to pismo jest ujęte jako mowa, nie wchodzi w zakres naszych rozważań, choć samo w sobie może rzucić światło na koncepcję Listu, a pośrednio na problem jego autorstwa. Tego jednak tematu nie zamierzamy tu rozwijać.

Bóg jest Mówiącym, jak stwierdziliśmy wyżej, Mówiącym w ramach całej historii zbawienia. Jego słowo wyraża Jego działanie i objawia Jego drogi ludziom. Taka podwójna rola słowa Bożego odzwierciedla się w rozważanych wyżej miejscach Listu. Słowo jako działanie, słowo jako ontyczna rzeczywistość wyraża się terminem *rhēma*, to słowo stwarza (11, 3), podtrzymuje (1, 3), wprowadza w transcendentną rzeczywistość (6, 5), przeraża wielkością Bożej obecności (12, 19). W tym także znaczeniu pojawia się termin *phōnē* — głos Boży, który wzrusza posady nieba i ziemi, oznajmia wspomnianą wyżej przerażającą Bożą obecność (*phōnē rhēmatōn* w 12, 19).

Terminy *logos* i *lalein* odnoszą się zasadniczo do słowa Bożego jako objawienia i to zarówno w starym jak i w nowym przymierzu, choć rzeczownik *logos* częściej oznacza objawienie starego przymierza. W tych wypadkach, jak widzieliśmy, przemawianie Boże w nowym przymierzu określane jest terminem; który podkreśla, że w tym etapie Bożej ekonomii zbawienia to przemawianie nie tylko objawia, ale także doprowadza do zbawienia. Dlatego nazywa się zbawieniem lub dobrą nowiną.

Wobec tego przemawiania Bożego człowiek zawsze zobowiązany jest do dawania odpowiedzi i List do Hebrajczyków jest wielkim wołaniem o tę odpowiedź, a właściwie o wykorzystanie okazji, w której należy i można dać odpowiedź i w ten sposób wejść do rzeczywistości, która została nazwana między innymi odpoczynkiem.

Słusznie List ten nazwany został przez samego Autora słowem zachęty.

Termin *logos*, jak śledziliśmy wyżej, odnosi się też do nowego przymierza, co więcej słowo Boże wyrażone tym terminem (7, 28) zapowiada i ustanawia nową ekonomię łaski doskonalszą od ekonomii Prawa. Tak więc słowu Bożemu, niezależnie od rozpatrywanego etapu historii zbawienia, przysługuje określenie z rozdziału czwartego: *Żywe bowiem jest słowo Boże, skuteczne i ostrzejsze niż wszelki miecz obosieczny, przenikające aż do rozdzielenia duszy i ducha, stawów i szpiku, zdolne osądzić pragnienia i myśli serca*

(4, 12). Wyrażona w tym określeniu wielkość i rola słowa Bożego została przez analizę wielu miejsc Listu do Hebrajczyków lepiej i bardziej szczegółowo ukazana przede wszystkim przez doprowadzenie w syntetycznej części naszych rozważań do ujęcia zagadnienia w aspekcie historii zbawienia.

Rozważając działanie tego Bożego słowa List do Hebrajczyków stawia przed czytelnikiem zawsze aktualne wezwanie: *Dziś, jeśli głos Jego usłyszycie, nie zatwardzajcie serc waszych* (3, 7). W kontekście takiego bowiem wezwania rozumiemy myśl Autora, który przede wszystkim jest duszpasterzem nawołującym do posłuszeństwa. Jeżeli mówi o słowie Boga, to dlatego, aby wyzwolić słowo ludzkiej odpowiedzi.

Kraków

KS. TOMASZ JELONEK

Ks. Jerzy Woźniak CM

## IMPLIKACJE HAJ JAHWE

### ASPEKTY SOCJOLOGICZNE PRZYSIĘGI HAJ JAHWE

Przysięga *haj Jahwe* jest wypowiediana przez jednostki, bądź przez grupę społeczną, przez ludzi biednych i bogatych w różnych sytuacjach życiowych. Dlatego możemy mówić o aspekcie socjologicznym tejże przysięgi.

Należy zaznaczyć, że „każda wypowiedź (akt mówienia) zawiera w sobie zawsze moment socjalny i jest przez kogoś kierowana do kogoś innego (do słuchacza lub rozmówcy) z wyraźnym celem porozumienia się, wymiany doświadczeń czy wywołania określonych skutków”<sup>1</sup>.

Nadto wypada zauważyć, że „dzieło literackie jest faktem społecznym, ponieważ jego twórca (autor) jest członkiem określonej społeczności, żyje w pewnym środowisku, które wpływa kształtując nie tylko na jego osobiste losy, ale także na jego twórcze (zawodowe) działania i produkt tych działań — utwór literacki”<sup>2</sup>. Jak widzimy każde dzieło literackie i każda wypowiedź mają charakter społeczny.

<sup>1</sup> M. Głowiński, — A. Okopień-Sławińska — J. Sławiński, *Zarys teologii literatury*, Warszawa 1972, s. 15.

<sup>2</sup> Tamże, s. 17.